
Spis treści

artykuły	str.
Anna Bajko, Marzena Liedke Profesor Stanisław Alexandrowicz	4
Anna Bajko, Marzena Liedke Wykaz publikacji prof.dr hab.Stanisława Alexandrowicza	7
Józef Maroszek Dzieje przedrozbiorowe Podlasia w badaniach historycznych	12
Henryk Majecki Popularyzacja dziejów regionu na łamach <i>Białostoczczyzny</i> .	17
Maciej Karczewski Badania nad osadnictwem plemienia Galindoi na obszarze południowej części Krainy Wielkich Jezior Mazurskich.	21
Leonarda Dacewicz Wieloetniczny charakter antroponimii dawnego Podlasia	28
Zofia Abramowicz Imiona chrzestne szlachty drohiczyńskiej w XVI w.	33
Lilia Citko Z historii kształtowania się nazewnictwa osobowego północnej Białostoczczyzny	40
Zbigniew Romaniuk Straty na Podlasiu w czasie <i>potopu</i> na przykładzie starostwa brańskiego	46
Urszula Sokólska Uwagi o siedemnastowiecznej koniugacji (na materiale północnokresowej prozy pamiętnikarskiej)	64
Waldemar F. Wilczewski Opisy parafii diecezji wileńskiej z roku 1784 - oryginały w zbiorach wileńskich.	79
Dorota Michaluk Dobra Międzyrzec do końca XVIII w.Stan badań.	110
Przemysław Czyżewski Funkcje Sokoldki w XIV - XVIII w.	117
Tadeusz Brzeczkowski Archiwalia wschodniopruskie w archiwach rosyjskich oraz w archiwach i bibliotekach wileńskich.	123
Ariusz Małek Żydzi w Nowych Prusach Wschodnich	133
Jerzy Szumski Łapy w latach 1862-1914	141
Sławomir Filipowicz Archiwalia z XIX w. dotyczące Suwalszczyzny w zasobie Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego.	150
Elżbieta Bogdanowicz Odimienne nazwiska mieszkańców Białostoczczyzny	156
Bogusław Nowowiejski Polszczyzna północnokresowa przełomu XIX i XX w. w świetle ówczesnych wydawnictw poprawnościowych.	161
biografie.....	172
recenzje.....	178

Józef Maroszek

Dzieje przedrozbiorowe Podlasia w badaniach historycznych

W dniach 2-3 czerwca 1961 r. w Pałacu Branickich w Białymstoku odbyła się I konferencja nauk historycznych poświęcona badaniom ziem północno-wschodniej Polski. Wzięli w niej udział archeolodzy, etnografowie, antropolodzy, historycy, językoznawcy oraz geografowie interesujący się problematyką historyczną. Konferencja miała na celu podsumowanie dotychczasowego stanu wiedzy historycznej o ziemiach północno-wschodnich, określić potrzeby i kierunek dalszych badań naukowych na ziemiach północno-wschodnich, przyczynić się do pogłębienia współpracy wszystkich przedstawicieli nauk historycznych w kierunku kompleksowego badania problemów historycznych ziem północno-wschodnich, określić formy organizacyjne i przyczynić się do powstania lokalnego towarzystwa naukowego ziemi białostockiej, popierającego rozwój nauki, rejestrującego i współdziałającego w poczynaniach naukowych na Białostocczyźnie centralnych instytucji naukowych i katedr uniwersyteckich z całej Polski. Przewodniczącym konferencji był prof. T. Dzierżykraj-Rogalski, wiceprzewodniczącym prof. Witold Sławiński, a sekretarzem naukowym dr Jerzy Antoniowicz. Obradowano w czterech sekcjach: Archeologiczno-Mediewistycznej, Historii Nowożytnej i Nowszej, Językoznawstwa oraz Geograficznej. Warto przypomnieć skład osobowy Sekcji. W komisji Archeologiczno-Mediewistycznej obradującej pod przewodnictwem prof. dr Aleksandra Gieyszтора byli członkowie: Włodzimierz Antoniewicz, Henryk Łowmiański, Tadeusz Dzierżykraj-Rogalski, Aleksander Kamiński, Jerzy Antoniowicz. W Sekcji II Historii Nowożytnej i Nowszej obradującej pod przewodnictwem prof. Stanisława Herbsta byli: Jerzy Topolski, Stanisław Kalabiński, Paweł Korzec, Jerzy Wiśniewski. W sekcji Językoznawczej pod przewodnictwem prof. Władysława Kuraszkiwicza obradowali: prof. Antonina Obrębska-Jabłońska, Witold Doroszewski, Knut Olof Falk, Jan Otrębski, Jan Safarewicz i Tadeusz Zdancewicz.

Te pierwsze działania podjęte w 1961 r. miały miejsce wówczas, gdy w Polsce północno-wschodniej nie działała uczelnia typu uniwersyteckiego, wcześniej nie dochodziło do spotkań i kontaktów badaczy z Polski, Białorusi i Litwy. Konferencja doprowadziła do powstania Białostockiego Towarzystwa Naukowego, które obchodzi 35-lecie swego istnienia, które stało się forum na którym spotykali się badacze ziem północno-wschodnich. Efektem prac było uruchomienie cennych wydawnictw: „Rocznika Białostockiego” oraz organu BTN - „Acta Baltico-Slavica”. Powołano też Kompleksową Ekspedycję Jaćwieską.

Dzieje osadnictwa

Największe zasługi na tym polu położył Jerzy Wiśniewski. Jego prace: *Rozwój osadnictwa na pograniczu polsko-rusko-litewskim od końca XIV do połowy XVII w.*,¹ *Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim od XV do XIX wieku*,² *Dzieje osadnictwa w*

powiecie suwalskim od XV do połowy XVII wieku,³ *Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim od XV do końca XVIII wieku*,⁴ *Dzieje osadnictwa w powiecie grajewskim od połowy XVI w.*,⁵ *Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny. Geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne*,⁶ *Początki Białegostoku i okolicznego osadnictwa*,⁷ to bogaty dorobek, właściwie niemal wyczerpujący to zagadnienie. W planach nieżyjącego już historyka było opracowanie dziejów całego obszaru Podlasia. Nie zdołał tego urzeczywistnić. O ile północna część terytorium Polski północno-wschodniej posiada lepsze, czy gorsze opracowanie dziejów osadnictwa, o tyle południowe Podlasie jest pod tym względem *terra incognita*, wciąż oczekującą na tego typu poznanie.

Dzieje miast

Przełomowym wydarzeniem w historiografii miast podlaskich okazała się edycja *Miast polskich w Tysiącleciu*, gdzie autorem 11 haseł miejscowości w woj. białostockim był Jerzy Wiśniewski (Berżniki, Jałówka, Jasionówka, Jeleniewo, Miastkowo, Narewka, Nowy Dwór, Rudka, Sidra, Szczerba, Trzcianne), współautorem wstępu i historii 68 miast z tego obszaru. Mimo popularnego charakteru wydawnictwa wartość naukowa haseł jest nadal niepodważalna i służą one wszystkim interesującym się historią tych ziem.

Powstanie w 1968 r. Filii UW w Białymstoku spowodowało rozwój badań historycznych przedrozbiorowego Podlasia. Od 1970 r. dziejami regionalnymi w tym zakresie zajmował się prof. Andrzej Wyrobisz, na którego seminarium powstały prace poświęcone dziejom: Augustowa, Suraza, Brańska, Narwi, Tykocina, Białegostoku, Lipska i inne poświęcone zjawiskom m.in. niżej podpisanego (*Rzemiosło w miastach podlaskich w XVI-XVIII wieku*)⁸. Prace te najczęściej zostały opublikowane drukiem, w postaci artykułów wzbogacając dorobek historiografii regionalnej.

Istotną rolę w poznaniu dziejów miast Podlasia odegrało seminarium prof. Stanisława Alexandrowicza, autora prac o tematyce miejskiej: *Powstanie i rozwój miast województwa podlaskiego (XV-I poł.XVII w.)* [1961 r.]⁹. *Powstanie sieci miejskiej Podlasia na tle wczesnych procesów urbanizacyjnych w Wielkim Księstwie Litewskim*, [1980 r.]¹⁰ - to prace należące dziś do najbardziej klasycznych. Duża liczba magistrantów profesora zajęła się badaniami dziejów poszczególnych miast: Jerzy Zieleniewski (Bielsk Podlaski), Dorota Michaluk (Mielnik), Mikołaj Roszczenko (Kleszczele), Włodzimierz Jarmolik (*Rozwój niemieckiego prawa miejskiego na Podlasiu do Unii Lubelskiej 1569 r.*)¹¹

Ważny wkład badawczy wniósł też dziś już nieistniejący Zakład Historii Miast Instytutu Historii PAN w Warszawie. Praca Wojciecha Trzebińskiego, *Działalność urbanistyczna magnatów i szlachty w 2 poł. XVIII w.* zawiera podsumowanie efektów prac nad procesami urbanistycznymi w Polsce nowożytnej. Trzebiński przedstawił tam proces miastotwórczy m.in. w Polsce północno-wschodniej w XVII - XVIII w. Znaczny postęp w poznaniu dziejów miast i struktur handlowych miały prace Anatola Leszczyńskiego: *Żydzi ziemi bielskiej do 1795 r.* oraz niżej podpisanego *Targowiska wiejskie w Koronie Polskiej w XVII i XVIII w.*

Działająca do 1993 r. w Instytucie Historii Filii UW w Białymstoku Pracownia Badań nad Dziejami i Kulturą Regionu prowadziła cykliczne seminarium poświęcone dziejom poszczególnych miast Podlasia. Efektem jest publikacja tomu źródeł: *Prawa i*

Drohiczyn. Widok z Bugu na kościół katedralny.

Fot.: W. Wilczewski, 1995. Ze zbiorów Regionalnego Ośrodka Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Białymstoku.

Drohiczyn. Widok z Góry Zamkowej na Bug.

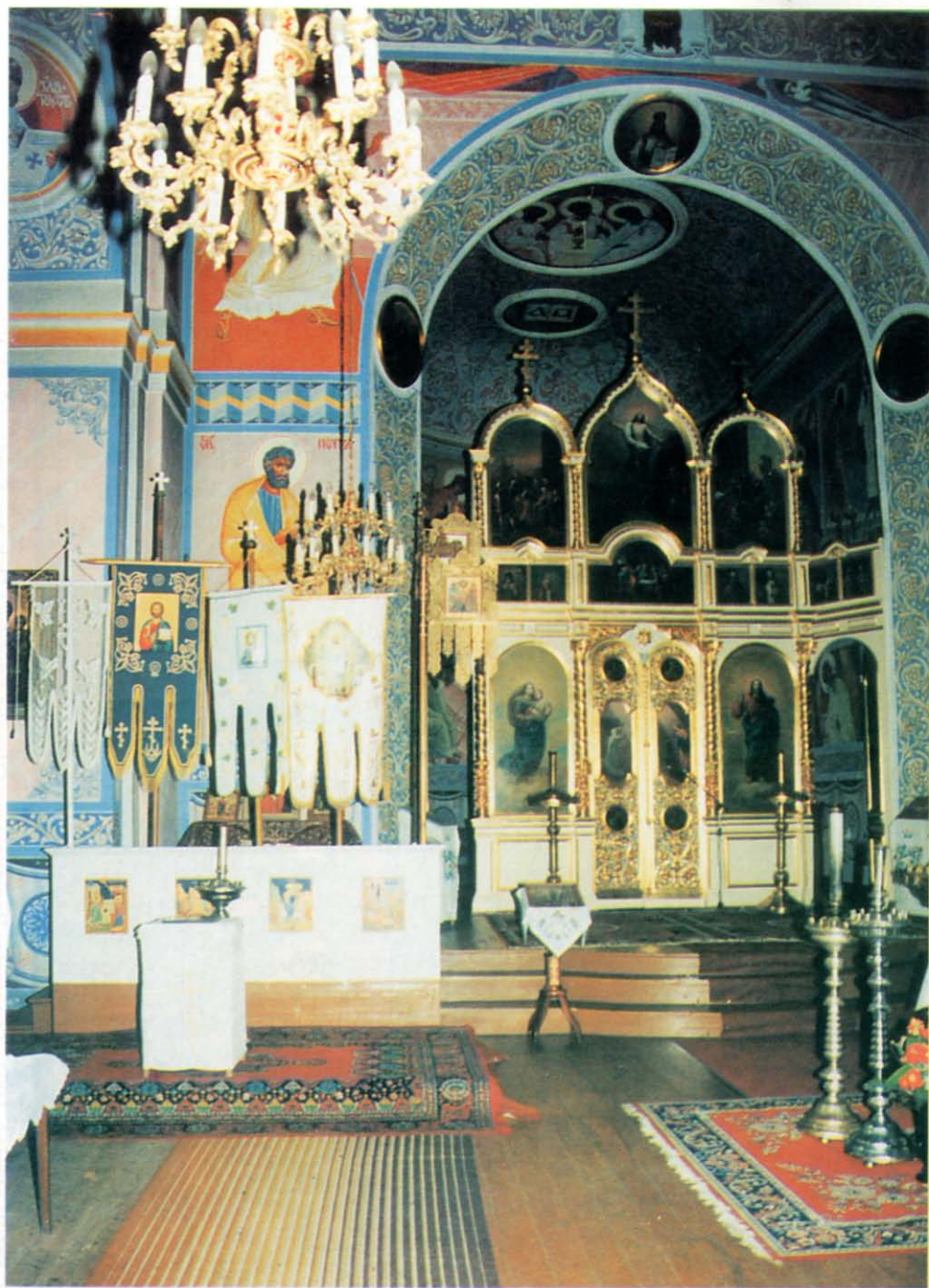
Fot.: W. Wilczewski, 1995. Ze zbiorów Regionalnego Ośrodka Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Białymstoku.

Drohiczyn. Kościół benedyktynek.
Fot.: W. Wilczewski, 1995. Ze zbiorów Regionalnego Ośrodka Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Białymstoku.

Wigry. Klasztor kamedulów.
Fot.: W. Stepień, 1993. Ze zbiorów Regionalnego Ośrodka Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Białymstoku.

Drohiczyn. Cerkiew p.w. św. Mikołaja.

Fot.: J. Kloza, 1996. Ze zbiorów Regionalnego Ośrodka Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Białymstoku.

Wasilków. Fot: W. Stępień, 1993. Ze zbiorów Regionalnego Ośrodka Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Białymstoku.

przywileje miasta i dóbr ziemskich Zabłudów XV-XVIII w.

Istotnym dla rozwoju badań historycznych ostatniego półwiecza była działalność instytucji ochrony zabytków - Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków, Biur Badań i Dokumentacji Zabytków, Przedsiębiorstwa Państwowego Pracowni Konserwacji Zabytków. Instytucje te w oparciu o pokaźne środki finansowe centralne - m.in. Ministerstwa Kultury i Sztuki, Generalnego Konserwatora Zabytków, Ośrodka Dokumentacji Zabytków, a także wojewódzkie, powiatowe i miejskie prowadziły akcję dokumentacyjną, badania studialne - w zakresie: urbanistyki, architektury, zabytkowej zieleni, cmentarzy, zabytków ruchomych. Powstał więc zespół opracowań studialnych historyczno-przestrzennych do wszystkich niemal miast podlaskich. Studia te choć nierówne co do swego poziomu merytorycznego zawierają podstawowy zespół informacji historycznych, przegląd źródeł, z uwzględnieniem kościelnych i najważniejszych z archiwów państwowych.

Warto wspomnieć nazwiska autorów licznych opracowań historycznych w ramach działalności PKZ: Stanisław Herbst, Jan Glinka, Krystyna Glapińska, Janusz Kubiak, Leszek Kozakiewicz, Józef Kazimierski, Wojciech Trzebiński, Zofia Piłaszewicz, Barbara Tomecka, Zofia Cybulko, Małgorzata Walkiewicz, Antoni Oleksicki. O ile 6 pierwszych osób należało jeszcze do środowiska warszawskiego, o tyle pozostali byli pracownikami Oddziału Białostockiego PKZ.

Dzieje siedzib dworskich

Podobnie też akcja ewidencjonowania zabytkowych parków dała możliwości uchwycenia obrazu siedzib dworskich wraz z zebraniem relacji ustnych dawnych mieszkańców. Akcję ewidencjonowania prowadzili w pierw społecznie działacze Stowarzyszenia PAX, nie zawsze będący historykami. Później prowadzono ją z udziałem specjalistów. W opracowaniu dziejów kilkuset opracowań ewidencyjnych uczestniczyli m.in. Ewa Bończak-Kucharczyk, Krzysztof Kucharczyk, Eugeniusz Korneluk, Antoni Oleksicki i niżej podpisany. W wyniku tych prac powstał m.in. monumentalny wielotomowy *Katalog parków i ogrodów zabytkowych woj. białostockiego..*

W opracowaniach tych dokumentowano zarówno zabytkową przestrzeń kompozycji siedziby dworskiej, jej zieleni, ale też towarzyszących im folwarków, osad młyńskich, karczemych i kościelnych. *Ewidencje* wyposażone są w historię przemian przestrzennych, ale też własnościowych. Najczęściej są to jedyne opracowania dziejów tych miejscowości.

Dzieje szlachty podlaskiej

Duże znaczenie dla poznania dziejów szlachty podlaskiej miały prace: *M. Biernacka, Wsie drobnoszlacheckie na Mazowszu i Podlasiu. Tradycje historyczne a współczesne przemiany*, Wrocław 1966, oraz *Drobna szlachta podlaska w XVI-XIX wieku. Materiały sympozjum w Hołnach Mejera (26-27 maja 1989 roku) pod red. S.K.Kuczyńskiego, Białystok 1991.*

Ważnym krokiem w postępie badań historycznych było ogłoszenie w 1994 r. w Bibliotece Kórnickiej PAN przez Ewę Dubas-Urwanowicz, Włodzimierza Jarmolika, Michała Kuleckiego i Jerzego Urwanowicza spisu *Urzednicy podlascy XIV-XVIII wieku.*

Zwracają uwagę badania nad społeczeństwem Podlasia w XVII w. prowadzone przez Annę Laszuk.

Magnaci

Duży postęp odnotowano w badaniach nad dworem Jana Klemensa Branickiego. Stało się to ta sprawą przede wszystkim Jana Glinki, który pozostawił po sobie zbiór wypisów źródłowych zwany Tekami Glinki. Intensywne badania nad tym tematem prowadziła też Alina Sztachelska-Kokoczka i Elżbieta Kowecka

Kościół katolicki na Podlasiu

Dziejami kościoła rzymskokatolickiego na Podlasiu zajmują się trzej znakomici księża-profesorowie - Tadeusz Krahel z Białegostoku i Eugeniusz Borowski z Drohiczyzna i Witold Jemielity z Łomży To dzięki nim ukazało się szereg prac ogłoszonych w *Studiach Teologicznych* i innych wydawnictwach poświęconych dziejom poszczególnych diecezji, parafii i klasztorom. Ks. prof. T.Krahel rozwinął akcję pisania prac magisterskich przez studiujących księży poświęconych dziejom poszczególnych parafii. Prowadzone od kilku lat seminarium magisterskie dostarczyło zespołu prac, z których tylko niektóre doczekały się publikacji drukiem, a które obejmują już właściwie całość historycznego obszaru Podlasia. Ks. prof. E.Borowski przeprowadził akcję porządkowania parafialnych zespołów archiwalnych z terenu diecezji drohiczyńskiej. Pracom tym towarzyszą studia dziejów placówek klasztornych i sanktuariów. Akcją tą objął też tereny położone na południe od Bugu, dołączone w 1991 r. do diecezji drohiczyńskiej. Ks. prof. W.Jemielity z Łomży wśród innych licznych prac opublikował: *Diecezja łomżyńska. Studium historyczne parafii, Łomża 1990.*

Wobec badań nad dziejami kościoła rzymskokatolickiego dzieje katolickich placówek duszpasterskich unickich są dotąd całkowicie pomijane w badaniach regionalnych. Uwagi o dziejach placówek unickich przedstawiane w pracach historiografów kręgu współczesnej nam cerkwi Prawosławnej pozostawiają wiele życzenia.

Pewnym wyjątkiem jest klasztor w Supraślu. To niezwykle ważne centrum życia duchowego unitów doczekało się dogłębnych studiów nad dziejami działającej tam oficyny drukarskiej. Dzięki studiom *M.Cubrzyńska-Leonarczyk, Oficyna supaska 1695-1803, Warszawa 1993.* posiadamy dziś katalog starodruków supaskich i podstawowe kompendium wiedzy o drukarni Laury Supraskiej. W 1994 r. ukazał się kwartalnik **BTN BIAŁOSTOCCZYŻNA** poświęcony w całości dziejom Supraśla.

W najbliższym czasie ukaze się książka mego autorstwa: *Dziedzictwo unii kościelnej w krajobrazie kulturowym Podlasia 1596-1996*, zawierająca efekty badań dziejów kościoła Unickiego.

Dzieje kościoła Prawosławnego

Historiografia regionalna wzbogaciła się o prace ks. Grzegorza Sosny, który ogłaszając tzw. bibliografie parafii prawosławnych na Białostocczyźnie zgromadził podstawowy zespół informacji o dziejach cerkwi, wykazy źródeł i faktów historycznych. W 1991 r. ukazała się drukiem praca Antoniego Mironowicza, *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku.*

Źródła historyczne

Podstawową kwestią dla badań historycznych jest dostęp do źródeł pisanych. Do

ok. 1990 r. historycy zajmujący się dziejami ziem północno-wschodnich praktycznie pozbawieni byli dostępu do archiwów i zbiorów rękopiśmiennych ówczesnego ZSRR. Dostęp do nich otrzymywali nieliczni, okazjonalnie. Brak możliwości wykorzystania źródeł Wilna, Mińska, Grodna, Petersburga, Moskwy stanowił podstawowy hamulec wręcz uniemożliwiający prowadzenie intensywnych badań historii Podlasia i ziem ościennych. Również dziś podstawową przeszkodą są przepisy regulaminowe archiwów Rosji, Białorusi i Litwy ograniczające do zaledwie kilku liczbę udostępnianych dziennie jednostek archiwalnych, co wobec wysokich kosztów utrzymania w czasie wyjazdów czyni je mało efektywnymi. Liczne przerwy w udostępnianiu - tzw. *sanitarne dni*, urlopy wakacyjne, krótki czas codziennych godzin otwarcia, to codzienność w pobytach na kwerendach źródłowych. Pogłębiają te trudności niezwykle wygórowane opłaty za wykonanie odbitek kserograficznych, mikrofilmów etc. Olbrzymie zespoły archiwalne ksiąg ziemskich, grodzkich i miejskich podlaskich w Mińsku, Metryka Litewska w Moskwie, akta biskupstwa i konsystorza wileńskiego w Wilnie, akta gubernatorskie w Grodnie wobec tych restrykcyjnych przepisów są nadal wykorzystywane jedynie wrywkowo, w bardzo małym zakresie. Efekty tego są widoczne w ukazujących się pracach z zakresu historii regionu. Względna rzadkość osób udających się na kwerendy źródłowe podyktowana jest tymi trudnościami.

Edytorstwo źródeł historycznych

To dziedzina niezwykle zapóźniona, zwłaszcza wobec dzisiejszych możliwości komputerowych i reprograficznych. Pewnym wyjątkiem od tego są:

- W.Wernerowa, *Opisy parafii dekanatu knyszyńskiego z 1784 r.*, oprac. W.Wernerowa, „*Studia Podlaskie*”, t.I, Białystok 1990.
- W.Wernerowa, *Opisy parafii dekanatu augustowskiego z roku 1784*, „*Studia Podlaskie*”, t.IV, Białystok 1993, s.161-239.
- W.Wernerowa, *Rękopiśmienne opisy parafii litewskich z 1784 r. Dekanat grodzieński*, Warszawa 1994.
- W.Wernerowa, *Rękopiśmienne opisy parafii litewskich z 1784 r. Dekanat knyszyński i dekanat augustowski*, Warszawa 1996.
- S.Alexandrowicz, *Mapy majątkowe północnego Podlasia z XVI wieku*, „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*”, t.14, nr 2, Warszawa 1966, s. 279-305.
- J.A.Chrapowicki, *Diariusz*, cz.1-2, Warszawa 1978-1993.

Przypisy:

- 1 „*Acta Baltico-Slavica*”, t.I, Białystok 1964, s. 115-135.
- 2 „*Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*”, Białystok 1963, s. 9-222.
- 3 „*Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*”, Białystok 1965, s. 51-138.
- 4 „*Studia i materiały do dziejów Pojezierza Augustowskiego*”, Białystok 1967, s. 13-294.
- 5 „*Studia i materiały do dziejów powiatu grajewskiego*”, t. I, Warszawa 1975, s. 9-252.
- 6 „*Acta Baltico-Slavica*”, t.XI, Warszawa 1977, s. 7-80.
- 7 „*Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*”, t.IV, Białystok 1985.
- 8 M.Kwapien, J.Maroszek, A.Wyrobisz, „*Studia nad produkcją rzemieślniczą w Polsce w XV - XVIII wieku*” - *STUDIA I MATERIAŁY Z HISTORII KULTURY MATERIALNEJ*, t.LI, 1976.
- 9 „*Acta Baltico-Slavica*”, t.I, Białystok 1964, s. 137-156.
- 10 „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*” nr 3/80, s. 413-428.
- 11 „*Przegląd Historyczny*”, t. 73, 1982, z. 1-2, s. 23-46.